

УДК 281.93:283/289

КОНТЕНТАНАЛІЗ ТЕОЛОГІЧНИХ ПРАЦЬ ФЕОФАНА ПРОКОПОВИЧА 1712–1716 РОКІВ

ШКІЛЬ С.О., доктор філософських наук, професор кафедри філософії
Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: shkilso@nubip.edu.ua

САМАРСЬКИЙ А.Ю., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: a.samarskyi@gmail.com

Анотація. Автором доведено, що Феофан Прокопович увійшов в історію української богословської думки завдяки переважно своїм лекціям з теології, що були прочитані у Київській духовній академії. У цих лекційних курсах, що мали виразний протестантський зміст та форму, він, рішуче відкинувши схоластичний метод, створює нове, згідно з тодішніми науковими вимірами, систематизоване вчення про віру та віросповідні принципи, догмати православ'я. Враховуючи динаміку формування конфесійної позиції Феофана та її зумовленість суперечливими тенденціями, складною атмосферою розвитку богословської думки епохи Феофана Прокоповича, можемо визнати, що в остаточному підсумку Прокопович приходять до необхідного реформаторського бачення православної традиції. Тобто він виявляється фундатором нового, узгодженого з просвітницькими ідеями і далекого від схоластики моголианського православ'я. Інша справа, що його сучасники сприймали таке оновлене православ'я як прояв відвертого протестантизму. Київський період творчої діяльності Феофана відзначається насамперед непересічним потенціалом його богословського доробку, свідченням якого стали знамениті лекції з курсу теології, прочитані ним у Києво-Моголианській академії впродовж 1712–1716 років. Ці лекції мали виразне протестантське підґрунтя, яке особливо виявлялося у вченні про виправдання людини однією вірою, в утвердженні надзвичайної авторитетності Святого Писання як єдиного джерела богослов'я, в культивуванні ним ідеї абсолютизму Бога. Логічним наслідком цих лекцій були вісім богословських трактатів. З цих трактатів в аспекті виявлення конфесійних поглядів Феофана особливо показовими є перший, який являє собою своєрідну *prolegomena* про завдання богослов'я і про Святе Писання, другий – “Про Бога єдиного”, третій – “Про Бога троїчного” і восьмий – “Про благодатне виправдання грішника через Христа”.

Ключові слова: Феофан Прокопович, протестантизм, богослов'я, православ'я, католицизм.

Актуальність. З'ясування світоглядної позиції Феофана є вкрай важливою також з огляду на його неоціненний внесок у розвиток богословської думки України. Наголосимо, що його видані лекційні курси з теології, видані починаючи з 1770-х років, впродовж тривалого часу були посібниками та керівництвами при викладанні бого-

словських наук у духовно-навчальних закладах держави. Відтак його лекційні курси були одним з теоретичних джерел, підґрунтям становлення духовно-академічної школи в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У своєму дослідженні ми послуговувались цитатами з текстів трактатів, поданих послідовно, у ви-

кладі, здійсненому П. Черв'яківським в його статтях, що друкувалися на сторінках журналу «Християнське читання» в 1876 – 1878 роках, і уривками з текстів, які були вилучені цензурою з російськомовного перекладу, а згодом відновлені з латинських оригіналів Ю. Самариним в його знаменитій дисертації «Стефан Яворський та Феофан Прокопович». Також при змозі ми послуговувались значними уривками з Феофанового богослов'я, поданими дослідниками П. Морозовим та Ф. Тихомировим.

Необхідність обґрунтування автором сталої думки, про те, що саме за Прокоповичем утвердилася репутація відвертого протестанта, прихильника “кальвінського та лютеранського вчення” є нашим першочерговим завданням, а **метою** статті є виявити протестантські симпатії у Феофанових богословських лекціях київського періоду. Відтак, проблему ймовірних протестантських симпатій Феофана Прокоповича треба детально аналізувати крізь призму його богословських праць, адже хоч як це не парадоксально, але більшість дослідників у своїх працях лише вказують на виразні ознаки та наслідки протестантських ухилів та впливів, залишаючи поза увагою їх детальний аналіз.

У процесі дослідження застосовано такі **методи** дослідження як: аналіз, синтез, узагальнення.

Результати. У продовж 1712 – 1716 років на підставі тексту лекцій з теології, що були прочитані в Києво-Могилянській академії, Феофан Прокопович пише знамениті богословські трактати. У дослідницькій літературі як визначальні для його богословської системи зазвичай фігурують такі сім трактатів: 1) “Вступ, де говориться про завдання богослов'я і про Св. Письмо”; 2) “Про Бога єдиного і його атрибути”; 3) “Про Бога троїчного в його особах”; 4) “Про сходження Св. Духа”; 5) “Про творіння і провидіння”; 6) “Про стан людини до гріхопадіння”; 7) “Про стан людини після гріхопадіння”. До зазначених вище трактатів, гадаємо, варто

додати ще один – “Про благодатне виправдання грішника через Христа”, написаний Феофаном на прохання його друга та однодумця Якова Маркевича.

Зауважимо при цьому, що за винятком останнього трактату сім попередніх є логічно узгодженими між собою, структурно і змістовно взаємопов'язаними. Ймовірно, тому дослідники творчості Феофана Прокоповича найчастіше згадують про сім трактатів Феофана, які утворюють його богословську систему. Втім, у контексті показу конфесійної визначеності Прокоповича з певних догматичних питань нас цікавлять лише кілька трактатів. За критерій відбору візьмемо неоднозначність тлумачення Феофаном суперечливих віросповідних положень, які вказують на його розбіжності з ортодоксальною християнською традицією.

Розглянемо ці трактати з формального боку, тобто з огляду на їхню структурованість. Насамперед зазначимо їхню структурну та композиційну подібність з твором “Межа вивчення теології” німецького лютеранина Йогана Герхарда (1582 – 1637). Подібність виявляється і в логіці викладу матеріалу, і в його розподілі, а саме, спочатку в тексті порушується якесь питання і дається відповідь на нього; потім на користь правильності відповіді наводяться аргументи, переважно підкріплені біблійними цитатами; далі подаються можливі заперечення, які одразу ж спростовуються. Втім, така логіка викладу була характерною для багатьох теологічних трактатів того часу.

Тепер дамо змістовну характеристику зазначених трактатів. При цьому зосередимо увагу переважно на тих ідеях та аргументаціях, які виразно вказують на конфесійну прихильність Феофана. Втім зауважимо, що Курс богослов'я починається у Прокоповича великим за обсягом вступом (Prolegomena), який складається з 13 розділів. У вступі подається визначення предмета богослов'я та його мета (розділ 1), поділ богослов'я на догматичне та моральнісне (розділ 2) і вказу-

ється логічний порядок питань та їх стислий виклад. На особливу увагу заслуговують міркування Прокоповича про головне начало богослов'я (розділ 4), питання про авторитетність Святого Писання (розділи 5 і 6), про правильне тлумачення біблійних текстів (розділ 10) і про значення для богослов'я соборів, переказів та святоотцівських творів (розділ 13).

Свій вступ Феофан влучно назвав "світільником, необхідним у богослов'ї більше, ніж у будь-якій іншій науці" [1, с.72]. Відповідно Prolegomena покликана просвітити, прояснити головні орієнтири і положення богослов'я і визначити місце автора в історії богословської думки. При цьому Феофан докладно обґрунтовує надзвичайну цінність теологічної науки. За його словами, "богослов'я важливіше, ніж інші науки, і... помилки у богослов'ї згубніші, ніж помилки в інших науках, оскільки зумовлюють собою несказанні і при тому нескінченні муки" [2, с.21].

Предмет богослов'я він визначає як науку "про богопізнання і боговшанування, надану Богом через опосередкованість Його слова, для Його слави і для нашого спасіння" [3, с.54]. Таке широке визначення він урівноважує висловлюваннями на користь саме православного тлумачення богослов'я. А саме, за його словами, "істинне богопізнання існує лише в церкві і в церкві православній" [Там само]. Надалі з'ясуємо, наскільки православним було розуміння Прокоповичем догматичних питань. Чи у наведеному вище твердженні приховується банальна декларативність?

Реформатор уперше в історії київської богословської традиції відмежовує моральне богослов'я від догматичного. Тим самим він усуває плутанину і викривлення деяких питань з курсу теології. Для порівняння: протестантські богослови в своїх теологічних системах додають новий відділ – *usus*, де викладаються моральні висновки з догматичного вчення церкви. Предмет морального богослов'я Феофан визна-

чав як добрі справи, які позначені в Писанні іменем любові. Звідси й завдання морального богослов'я, а саме – розмірковувати про релігію як про вираження любові до Бога і про справедливість, яка полягає у любові до ближніх.

Більш докладно розглянемо викладене у Prolegomena Феофанового вчення про Святе Писання як виняткове, єдине і непомильне джерело богослов'я. Вже у самій тезі відчуваємо прозорий протестантський підтекст. Для порівняння: православні і католики визнають два першоджерела християнства – Святе Письмо та Священний Переказ, репрезентований рішеннями соборів, святоотцівською традицією та авторитетними богословськими творами. Зокрема, визначний католицький теолог Роберт Беллармін, якого дуже часто критикує Феофан у своїх богословських лекціях, висував вчення про *auctoritas divina* та *auctoritas canonica*. Згідно з цим вченням, необхідно визнавати два повноправних авторитети – божественний, який цілковито залежить від Бога, та канонічний, який повністю залежить від церкви.

Звичайно, що вчення про два повноправні авторитети Феофан відкидає. Натомість він визнає лише один авторитет Святого Писання як богонатхненного джерела істини. Згідно з його міркуваннями, "Святе Писання є істинним і непомильним, лише воно слугує підставою богослов'я – не церква, але сам Бог, Слово якого дане нам у Писанні... Оскільки один Бог знає все і один не може помилятися, то тому від Писання, тобто від слова Божого залежить будь-яка істина" [4, с.324].

Отже, Прокопович утверджує виняткову незаперечність Писання, підкріплену богонатхненністю. Як наслідок, авторитет Писання вище, ніж авторитет церкви. Але, з іншого боку, у параграфі 34 Феофан проголошує: "церква і Писання мають однаковий авторитет – перша як спільність Бога, друге як Слово Боже" [4, с.325]. Проте звернемо увагу на різний аксіологічний смисл понять "церква" та "писання", а саме:

церква є лише спільнотою Божою, тобто невидимою присутністю в ній Бога, натомість Писання – це Слово Боже, яке промовляється в церкві. Звідси й аксіологічна першість Писання над церквою. У параграфі 203 Prolegomena сказано: “церква – лише свідок чи вказівник Писання” [4, с.324]. Для прозорості в розумінні цього положення Феофан вдається навіть до такого порівняння: “Якщо всі мене запевняють, що певні папери є царськими, то причини, чому я повинен вірити і підкорятися цим паперам, – велич царя, а не авторитет тих, хто запевняє: вони лише свідки чи вказівники його паперів” [Там само].

Чим можна пояснити відверте відстоювання Феофаном того принципу, що Писання є винятковим джерелом богослов'я? На нашу думку, Прокопович не прагнув узгодити вчення про Святе Письмо з протестантським зразком. Радше за все в його роздумах взяли гору антикатолицькі настрої. При цьому виразний антикатолицизм буквально примушує Феофана постійно наголошувати на винятковості біблійних текстів як першоджерела богослов'я, нехтуючи іншими джерелами теологічної думки. Свідченням цього є патетичне висловлювання Прокоповича: “езуїти кажуть, що Святе Писання є німою вчителькою, буквою мертвою і вбиваючою... це чорнило мертво, чорнильне богослов'я, воскова фігурка, корабельне вітрило тощо... Вони говорять, що Писання є темним, неповним, що воно для нерозуміючих буває причиною оман та ересі” [5, с.80].

Виразний антикатолицизм виявляється і у розв'язуванні Прокоповичем питання правильного тлумачення Святого Писання (розділ 10). Він наполягав на необхідності дотримуватися насамперед буквального смислу Писання (у протестантизмі така установка є домінуючою). Згідно з міркуваннями Феофана, “ми стверджуємо, що в одній і тій самій думці священних писань є лише один смисл, а саме смисл буквальний і що говорить Писання про віру, те по-

винні ми відносити лише до віри, що про моральність – те до моральності, що про уповання – те до уповання” [5, с.81]. При цьому Феофан не демонструє повного несприйняття алегоричного та метафоричного способів тлумачення біблійних текстів, які особливо насаджували та культивували католики, але вважає, що небезпечним є захоплення цими способами. З причин довільності алегоричних тлумачень і зловживань ними він пропонує взяти за правило, що такого роду тлумачення не повинні сприйматися як докази.

Звернемо увагу також на висунуті Прокоповичем вимоги правильного тлумачення біблійних текстів. На його думку, “для того, щоб правильно тлумачити Писання, потрібно мати розум, здоровий глузд, довго вчитуватись у священні книги і в творіння отцівські, взагалі – багато вчити і працювати; а вигадувати безглузді алегорії вміє будь-хто, навіть неосвічений вуличний шарлатан” [6, с.132]. Як наслідок, Феофан наполягає на винятковому значенні особистісного дослідження, що по суті є одним з протестантських принципів.

Розглянемо тепер проблему розуміння Феофаном інших джерел християнських істин, зокрема переказу. Вчення про церковний переказ розкривається у нього через виявлення значимості авторитету соборів, переказів у вузькому розумінні слова та отців. Згідно з його міркуваннями, визначення соборів не можуть слугувати началом богослов'я нарівні із Святим Письмом, оскільки самі отці церкви, які брали участь у соборах, шукали аргументи для своїх рішень у богонатхненних біблійних книгах. Звідси й їх розуміння як другорядних авторитетів богослов'я й лише тих, що заслуговують бути виключно керівництвом, інструментом для розуміння біблійних текстів. Проте, стверджують опоненти, “собори, особливо вселенські і притому законні, мають найвеличніший авторитет, і той, хто став би суперечити їхнім визначенням, повинен вважатися еретиком” [4,

с.328]. У такому разі чи суперечить Феофан у цих міркуваннях сам собі?

В дусі витонченої діалектики він у подальшому викладі наполягає на необхідності розрізняти змістовний та формальний аспекти авторитетності соборів. У п'ятому розділі Феофан наголошує на адекватності вчення істинних соборів Святому Писанню за змістом. За його словами, "авторитет їхній (соборів. – Авт.) полягає в тому, що собори розкривають думку Писання, тобто самого Бога, і роблять це легше і краще, ніж окремі вчителі" [5, с.88]. Звідси й неприпустимість їх ігнорування. А з формальної точки зору ці ж визначення мають залежне, другорядне значення порівняно із Святим Писанням. Тобто рішення соборів є лише похідними. Як писав Прокопович, "Апостоли і Христос інколи наводять Писання, а інколи прямо промовляють (істину. – Авт.), і тим і тим промовлянням однаково потрібно вірити. А собори, навпаки, нічого не визначають інакше, як за свідченням Писання" [5, с.86]. В іншому місці тексту сказано: "вони (визначення соборів. – Авт.) ніщо інше, як лише пояснення Писання" [5, с.87].

Принагідно постає проблема визначення критерію істинності соборів. Тобто мається на увазі питання, які собори слід визнавати істинними. Православні богослови визнавали такими рішення лише перших семи вселенських соборів. Католики наполягають на визнанні істинними тих вселенських соборів, які скликані і проведені були папами.

У Феофана можемо зустріти лише в'їдливі антипапистські закиди, наприклад: "яка ж після цього потреба в соборах, пов'язаних із стількома суперечками, труднощами, хвилюваннями, видатками і піклуваннями, якщо істинним є лише те, що забажається папі?" [4, с.312]. При цьому конкретної відповіді на питання, які ж собори слід визнати істинними, Феофан не дає. Якщо говорити про богословські питання, які розв'язували на соборах, то Прокопович дає пояснення, що саме слід вва-

жати богословським питанням: "власне богословськими питаннями ми називаємо ті особливі і головні догмати, в яких міститься основа православної віри про таїнства Святої Трійці, втілення Сина Божого і домобудівництво нашого спасіння" [Там само].

Прокопович також спростовує вчення католиків про авторитетність соборів. На його думку, "ми такого вчення не знаємо. Ми стверджуємо те, що бачимо як істинне. Але ми не визнаємо, щоб щось ставало істинним від чийогось утвердження" [5, с.90]. У такому разі неминуче постає питання: які ж догмати слід визнавати саме православними? Зауважимо, що у Prolegomena Феофан неодноразово наголошує на тому, що без віри не може бути правильного розуміння Святого Письма. Згідно з його міркуваннями, "апология віри повинна слугувати лідійським каменем для пояснення Священного Писання" [4, с.299] Звичайно, гадає він, віра повинна бути православною, тобто правдивою. Проте далі декларативних тверджень про православність віри Феофан не просувається.

Загалом, за свідченням П.Черв'яківського та О. Архангельського, Prolegomena Прокоповича зазнали, з одного боку, впливу католицької системи Роберта Белларміна, а з іншого – впливу догматики кальвініста Арманда Полянського. Це, на думку П.Черв'яківського, дозволило богослову "триматися вище обох ворогуючих віросповідань Заходу" [4, с.328].

Далі розглянемо прояви конфесійних уподобань Феофана в його трактатах "Про Бога єдиного" і "Про Бога троїчного". Сам Прокопович у листуванні перший богословський трактат називає не інакше, як "Теогоніка". Одразу ж упадає в очі логіка викладу Прокоповичем вчення про Бога. Відтворимо її, послуговуючись висловлюваннями самого Феофана. За його словами, "про Бога ми можемо міркувати або стосовно притаманних Йому внутрішніх властивостей (ad intra), або стосовно зовнішніх проявів Його діяльності (ad

extra). У першому випадку ми будемо говорити про буття Боже, Його сутність і властивості, про іпостасі Святої Трійці, їхнє значення та взаємовідношення; у другому – про діяльність Божества та її різновиди – творення і провидіння” [6, с.133]. Такий поділ богослов'я в його вузькому значенні, на думку Ф. Тихомирова, нагадує поділ, запропонований у праці швейцарського богослова Арманда Полянського. У останнього вчення про віру включає в себе вчення про Бога в його сутності і вчення про церкву як дію Бога.

Структура трактату “Про Бога єдиного” має такий вигляд: у 19 розділах міститься докладний аналіз питань сутності, буття та атрибутів Божих. Зокрема, Феофан пропонує власне визначення та опис Бога на підставі Святого Писання, принагідно спростовуючи судження аномей і схоластів про можливість логічного визначення Бога. Далі він розкриває смисл імен Божих (розділ 2), доводить буття Боже (розділ 3), єдність Божу (розділи 4 і 5), простоту божественної сутності (розділи 6 і 7), наголошує на атрибутах Бога взагалі (розділ 8) та окремих його властивостях, таких, як досконалість, безконечність, вічність, безмежність, незмінність, премудрість, всемогутність, воля, благість, безсмертя, всеблаженство (розділи 9 – 19).

Відповідно смисл Феофанового вчення про Бога єдиного в своїй сутності зводиться до утвердження Його досконалості, безконечності, вічності, безмежності, незмінності, премудрості, всемогутності, всеблагості та безсмертя. При цьому Бог як істота необмежена та безконечна, отже, надсвітова вивищується над усім кінечним буттям. Він водночас перебуває над і поза світом. Відтак людина є істотою обмеженою в справі богопізнання. Як наслідок, неспроможними визнаються будь-які спроби логічного обґрунтування Бога. Людське мислення є неадекватним порівняно з божественним буттям.

Така ідея розрізнення безконечного та необмеженого Богом та кінеч-

ного обмеженого буття у філософській літературі отримала назву ідеї абсолютизму Бога. При цьому абсолютизм, який є уособленням безконечної, нездоланної відмінності між Богом та твар'ю, став засадовим для утвердження догматики реформатства. Деякі богослови (Баур, Швейцер) ідею абсолютизму Бога визнають принциповою при розрізненні реформатства та лютеранства. У такому разі виходить, що Феофан Прокопович сповідував цю ідею, послідовно розгортаючи її в своєму першому теологічному трактаті. Ф. Тихомиров у своєму дослідженні переконливо довів, що ідея абсолютизму Бога є домінуючою в системі Феофана [7, с.318].

До речі, для порівняння: ця ідея є наскрізною і в праці швейцарського богослова Арманда Полянського “Синтагма християнської теології”, вплив ідей якого на Феофанову теологічну систему є досить помітним. Таким чином, “Теогоніка” Прокоповича стала своєрідною апологією реформаторської у своїх витоках ідеї абсолютизму Бога.

У цілому для православної теології характерною є пріоритетність у розгляді Трійці Іпостасей, від якої вже відбувається перехід до аналізу сутності. Для західної теології, навпаки, пріоритетним є Бог як єдина Сутність, всередині якої Іпостасі лише конституують певні відносини. При цьому католицизм бачить у Богові вище буття (Аквінат) або вище суще (Суарец), але не персоналізоване трансцендентне існування. Протес-тантизм наголошує на абсолютній трансцендентності Бога, який за своєю сутністю нескінченно вище за все існуюче. Феофан знаходиться під очевидним впливом цієї протестантської доктрини.

Другий трактат “Про Бога Троїчного” теж складається з 19 розділів. Він присвячений тлумаченню “священнішого таїнства святійшої і неподільної Трійці” [1, с.71]. Тут на підставі біблійних текстів подається виклад єдності Трійці, троїчності її іпостасей та розріз-

нення іпостасей Божества (розділи 1 і 2), спростовуються заперечення і помилкові тези тих, хто відкидав Трійцю, переважно соцініан (розділи 3 – 5), досить детально і якимось поверхово розкривається проблема божественності Ісуса Христа із спростуванням поглядів тих, хто заперечував божество Христа (розділи 6 – 17), доводиться також божественність Святого Духа і відповідно відкидаються погляди тих, хто не визнавав Святого Духа Богом; зрештою, наголошується на важливості православного вчення про Святу Трійцю (розділ 19).

Проте чи є такий виклад Прокоповичем тринітарної проблеми православним за своєю сутністю? Зауважимо насамперед, що Феофан ні на йоту не відступає від розгорнутих положень нікео-константинопольського Символу Віри. Далі, в його другому трактаті ідея єдності Бога все ж таки домінує над ідеєю Його троїчності. Тобто маємо відверті рецидиви ідеї абсолютизму Бога. Таким чином, утвердження православного змісту вчення про Трійцю немовби обертається на протестантську форму.

Зрештою, на особливу увагу заслуговує восьмий теологічний трактат Феофана “Про благодатне виправдання грішника через Христа”. Головна ідея цього трактату – людина задля своєї спокути і спасіння виправдовується лише вірою в Ісуса Христа. Відповідно у світлі утвердження цієї ідеї на сторінках Феофанового трактату розгортається жвава полеміка з Р. Белларміном, який обстоював думку про значимість людських зусиль у справі спасіння.

Загалом тлумачення виправдання як такого у Прокоповича має виразне протестантське підґрунтя. Він розуміє виправдання як відпущення гріхів у значенні юридичному. Або, за його словами, “виправдання є дія божественної благодаті, якою Бог людину грішну, яка з острахом усвідомлює гріхи свої і вірує в Христа заради єдиної заслуги Христа, прийнятої вірою – даром

(стосовно людини), сприймає і оголошує праведною, не приписуючи їй гріхи, але приписуючи їй правду Христову... Слова “виправдання”, “виправдати”, “оголосити праведною” мають значення юридичне” [5, с.122]. Таким чином, у структурному відношенні підметом виправдання є людина грішна; чинною причиною – милосердя Боже, зведене заслугами Христа; орудною причиною з боку Бога – таїнства, а з боку людини – віра, плоди віри та добрі справи як виправдання віри. А роль “ідеолога” добрих справ в остаточному підсумку у Феофана відіграє Дух Святий.

До речі, богослов розкриває навіть поняття “віра, яка виправдовує”. Ця “віра, яка виправдовує, є не лише наше пізнання і сприйняття всього божественного і самого Євангелія, але й переконаність, з якою грішник усією душею, що тріпотить за гріхи свої, звертається до милосердя Божого, уповає на те, що Бог заради заслуг Сина свого, за нас подаваних, відпустить йому його гріхи. Головний предмет цієї віри є Євангеліє, тобто звістка про відпущення гріхів... І ось що означає вірувати в Бога, це зовсім інше, ніж вірувати Богу чи вірувати в буття Боже” [5, с.128]. Протестантизація сотеріології є головним у визначенні конфесійних впливів на богослов'я Феофана Прокоповича.

Висновки і перспективи. Богословський курс – вершина викладацької діяльності Прокоповича – буквально пронизаний протестантськими ідеями та настроями. Втім, сам Феофан був переконаний у православності своєї системи, поданої у дусі кращих лютеранських та кальвіністських зразків. Погодимось зі слушною думкою Г.Флоровського, який визнав: “Не будь на Феофанових трактатах імені російського єпископа, їхнього автора природно було б вгадувати в середовищі професорів якогось протестантського богословського факультету. Все тут просякнуте західним впливом, повітрям Реформації” [8, с.92].

На користь протестантського ба-чення Прокоповичем догматичних пи-тань свідчать його розуміння виправ-дання людини однією лише вірою, тлу-мачення Святого Писання як винятко-вого, непомильного та єдиного джере-ла богослов'я, проголошення автори-тетності Святого Писання, що підкріп-люється богонатхненністю, вищість авторитету церкви, а також ідея абсо-лютизму Бога.

Список використаних джерел

1. Архангельский А.П. Духовное образование и духовная школа в России при Петре Великом. Казань: Типография Императорского университета, 1883. 212.
2. Червяковский П. Источники «Введения в богословие» Феофана Прокоповича. *Христианское чтение*. М., 1878. Ч.1. 18 – 32.
3. Соловьев С.М. Публичные чтения о Петре Великом. М., 1872. 135.
4. Червяковский П. Учение Феофана Прокоповича об источниках богословия в связи с протестантством XVII века. *Христианское чтение*. М., 1877. Ч.1. 291-330.
5. Самарин Ю.Ф. Избранные произведения. М.: Российская политическая энциклопедия, 1996. 608.
6. Морозов П.О. Феофан Прокопович как писатель. Очерк из истории русской литературы в эпоху преобразования. СПб.: Типография В.С.Балашева, 1880. 402 с.
7. Тихомиров Ф.А. Идея абсолютизма бога и протестантский схоластицизм в богословии Феофана Прокоповича (Речь пред защитой диссертации «Трактаты Феофана Прокоповича о боге едином по существу в троичном в лицах»). *Христианское чтение*. М., 1884. Ч.2. 315-326.
8. Флоровский Г.В. Пути русского богословия. Париж: YMCA-пресс, 1983. 600.

References

1. Arkhanhelskyi A.P. (1883) Dukhovnoe obrazovanye u dukhovnaia

shkola v Rossyyu pry Petre Velykom [Theological education and theological school in Russia under Peter the Great]. Kazan: Typohrafiya Ymperatorskoho unyversyteta. 212 s.

2. Cherviakovskyi P. (1878) Ystochnyky «Vvedenyia v bohoslovye» Feofana Prokopovycha [Sources of "Introduction to Theology" by Feofan Prokopovich]. *Khrystyanskoie chtenye*. M. Ch.1. S.18 – 32.

3. Solovev S.M. (1872) Publychnye chtenyia o Petre Velykom [Public reading about Peter the Great]. M. 135 s.

4. Cherviakovskyi P. (1877) Uchenye Feofana Prokopovycha ob ystochnykakh bohoslovyia v sviazy s protestantstvom XVII veka [Teofan Prokopovich's teachings on the sources of theology in connection with the 17th century Protestantism]. *Khrystyanskoie chtenye*. M. Ch.1. S.291 – 330.

5. Samaryn Yu.F. (1996) Yzbrannye proyzvedenyia [Selected Works]. M.: Rossyiskaia polytycheskaia entsyklopedyia. 608 s.

6. Morozov P.O. (1880) Feofan Prokopovych kak pysatel. Ocherk yz ystoryu russkoi lyteratury v epokhu preobrazovanyia [Feofan Prokopovich as a writer. Essay from the history of Russian literature in the era of transformation]. SPb.: Typohrafiya V.S.Balashева. 402.

7. Tykhomyrov F.A. (1884) Ydeia absoliutyzma boha y protestantskyi skholastyizm v bohoslovyi Feofana Prokopovycha (Rech pred zashchyttoi dySSERTatsyy «Traktaty Feofana Prokopovycha o bohe edynom po sushchestvu v troychnom v lytsakh») [The idea of absolutism of God and Protestant scholasticism in the theology of Feofan Prokopovich]. *Khrystyanskoie chtenye*. M. Ch.2. S.315 – 326.

8. Florovskyi H.V. (1983) Puty russkoho bohoslovyia [Ways of Russian theology]. Paryzh: YMCA-press. 600 s.

**THE CONTENT OF THEOLOGICAL WORKS OF THEOPHANES PROKOPOVICH
FROM 1712-1716****Shkil S.O., Samarskyu A.Yu.**

Abstract. *The author proved that Theophanes Prokopovich entered the history of Ukrainian theological thought thanks mainly to his lectures on theology, which were read at the Kiev Theological Academy. In these lecture courses, which had a distinct Protestant meaning and form, he, strongly rejecting the scholastic method, created a new, according to the then scientific dimensions, systematized doctrine of faith and religious principles, the dogmas of Orthodoxy. Taking into account the dynamics of the formation of the Feofan's confessional position and its contingent tendencies, the complicated atmosphere of the theological thought of Theophanes Prokopovych, we can admit that Prokopovich ultimately comes to the necessary reformist vision of the Orthodox tradition. That is, he is the founder of a new, consistent with educational ideas and far from scholasticism of Mohyla Orthodoxy. Another thing is that his contemporaries perceived such a renewed Orthodoxy as a manifestation of outright Protestantism. The Kiev period of the creative activity of Theophanes is marked first of all by the extraordinary potential of his theological work, the testimony of which became famous lectures on the course of theology, which he read at the Kyiv-Mohyla Academy during 1712-1716. These lectures had a distinct Protestant background, which was especially evident in the doctrine of man's justification by one faith, in affirming the extraordinary authority of the Holy Scriptures as the sole source of theology, in cultivating him the idea of absolutism of God. The logical consequence of these lectures was eight theological treatises. Of these treatises in the aspect of revealing Confessional views of Theophanes is particularly revealing the first, which is a kind of prolegomena about the tasks of theology and the Holy Scriptures, the second - "About God the only", the third - "About the God of the triune" and the eighth - "On the blessed justification of the sinner through Christ".*

Keywords: *Theophanes Prokopovich, Protestantism, theology, Orthodoxy, Catholicism.*